

nisztika és a műemlékek restaurálása terén elért látványos eredmények indokolják.

A kötetet szerencsésen egészíti ki a könyvészetben kívül két térkép a belső borítón (Szézenszék és Nagyszében térképe), egy kétnyelvű utcajegyzék, névmutató,

illetve a szöveget illusztráló képek jegyzéke. Nagyon örvendetes lenne, ha a többi erdélyi városról is hasonlóan színvonalas és szép kiállítású kötet születne.

Pál Judit

Két új forráskiadvány Balázs Ferencről

Morgan, Christine: *Mészkiő* (Alabástromfalu). Balázs Ferenc felesége az Erdélyben töltött évekről. 1930–1937.

Fordította Kászoni József. Bp. 2002. 178 lap – „*Csillaghoz kötöttük szekerünk.*” Balázs Ferenc levelei

Christine Frederiksenhez. Gondozta és az előszót írta Vallasek Júlia. Kvár 2002. 260 lap

Balázs Ferenc mészkiői falufejlesztési programja a legradikálisabb 20. századi értelmiségi vállalkozásnak bizonyult. Magába olvasztotta a néptanító és a lelkigondozó nemzetmentői szerepkörének tradícióit, s ezt merészen társította a világjárók horizontjával és a szociális aktivisták elkötelezettségével.

Az életpálya motívumai, epizódjai, kudarcai és eseményei részben az *écriture de soi, histoire à soi* műnemébe tartozó *Bejárom a kerek világot* (1929) és *Rög alatt* (1936) című Balázs Ferenc-műveknek, valamint – közel fél évszázaddal halála után – a kulturális emlékezetet szervező és kanonizáló monográfia (Mikó Imre–Kicsi Antal–Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Buk. 1983) révén épültek be a köztudatba. A *Bejárom a kerek világot* egy Erdélyben népszolgálatra nevelt és a trianoni döntést követően kisebbségi sorsba kényszerült, etnikuma sorsát felvállaló lelkipásztor szereptudatának kialakulását követi végig. 1923–1928 között Nyugat–Európát (Anglia, Németország, Franciaország), Amerikát (New York, Berkeley, Chicago), Keletet (Japán, Korea, India, Bagdad, Palesztina, Egyiptom) bejárva rendre szerez közvetlen tapasztalatokat a kapitalizmusról, az ifjak békefogalmairól, a keleti kommunák működéséről (Kagawa, Tagore, Gandhi), a népfőiskolai formákról. A *Rög alatt* című munka a négyéves mészkiői terv eredményeit és kudarcait foglalja össze. 1973-ban bukkant elő a szintén autobiografikus motívumot idéző, *Mesék* című gyűjtemény (Balázs Ferenc: *Mesék, amiket neked írtam*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Buk. 1973). A 25 lírai történetet a legátusként Szentgericére visszatérő fiatalember 1921-ben írta az ott élő fiatal lány, Kuti Ilus számára. Az autobiografikus és a monográfiaiírói perspektíva mellett alulírott kutatott fel egy harmadik Balázs Ferenc-reprezentációt: a helyi érdekeket és értékrendet érvényesítő mészkiői lokális, illetve aranyosszéki regionális emlékezetet. A többnyire kommunikatív, néhány további próbálkozás által a kulturális emlékezet gazdagon adatolja Balázs Ferenc életútját, életének különégeit, megvalósításait, kudarcát és a kultuszát. Minden megszólaltatott személy vagy a személyes élet-, vagy a családtörténetbe integrálta Balázs Ferencet, alakját és tetteit. Az 1980-as években gyűjtött emlékek egy része folytatásban látott napvilágot az Aranyosvidék I. évfolyamában: *Emlékek Balázs Ferencről*. 1–7. Aranyosvidék I (1990). 1. sz. 2., 2. sz. 2., 3. sz. 2., 4. sz. 2., 5. sz. 2., 6. sz. 2., 7. sz. 2. Feldolgozva: Keszeg Vilmos: *Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje*.

Helikon II (1991). évf. 31. sz. 2–3; Balázs *Ferenc Aranyosszék emlékezetében*. = Hatházy Ferenc (szerk.): *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. Népfőiskolai Füzetek. EMKE–Romániai Magyar Népfőiskolai Társaság, Kvár 1997. 25–34.

Az utóbbi időben két újabb forráskiadvány árnyalta a Balázs Ferencről eddig kialakult képet.

Az egyik Balázs Ferencné (korábban Christine Frederiksen, később Christine Morgan) eredetileg *Alabaster Village* címmel 1997-ben kiadott memoárja. Christine dán származású apa és angol származású anya házasságából született Chicagóban 1903-ban. Balázs Ferencsel a berkeleyi egyetemen ismerkedett meg. Az ifjúsági mozgalmak, a demokrácia aktivistájaként a kezdetektől csodálta és helyeselte Balázs Ferenc falufejlesztési terveit. A rövidesen szerelemmé, majd jegyességgé fejlődő kapcsolat arra ösztönzi, hogy erőt vegyen a Kelet-Európától való idegenkedésén, s a nyugat-európai, amerikai és keleti utazásáról hazatérő Balázs Ferencet követi Erdélybe. 1929 januárjában érkezett Kolozsvárra. A gyógyulást kereső vőlegényét követi Homoródújfaluba, majd Székelykeresztúrra. 1930-ban költöznek a Torda melletti aranyosszéki unitárius faluba, Mészkiőre, Balázs Ferenc szolgálati helyére. Itt kötnek házasságot. 1931 őszén Christine Dániába utazik, megszüli gyermeküket, s 1932 decemberében tér vissza. 1935 novemberében Enikővel újra Dániába utazik; 1936 októberéig marad. Ekkor a kislányt Kaliforniába küldi, ő pedig visszatér nagybeteg, haldokló férjéhez.

Mozgalmas, élményekkel és megpróbáltatásokkal teli kilencedfél évet fog át a memoár. A szerző azonban sem kimeríteni nem akarja a történeteket, sem kerek történetet nem szerkeszt meg számunkra. Elfogadja a memoárformát, s él a műfaj kínálta lehetőséggel, miszerint maga döntheti el, mit örökít meg, mit nem. Alapvetően két narratív szál sejthető a történetben. Az egyik a Kelet-Európával való találkozás. A családjában különböző nemzeti gyökereket tapasztaló asszony megdöbbenéssel szembesül a Trianont követő erdélyi nemzeti érzékenységekkel. Tapasztalja, hogy mind a többségi, mind a kisebbségi etnikum nemzeti múltjában keresi felsőbbrendűsége bizonyítékait. „Ezek a dél-európai országok egy-egy nemzeti legendát tanítanak gyermekeiknek, hogy bizonyítsák fensőbbségüket. Arra lenne szükség, hogy új magatartásformát fejlesszenek ki egymás iránt, és ezt úgy lehetne megtenni, gondolom én, ha tudományos szellemben közelítenék meg a történelmet.” (25.) Buda-

pesten is rácsodálkozik az emlékállítás funkcióira, mihelyt lépten-nyomon „levért inváziók katonai emlékeivel” találkozunk. (29.) Úgy tapasztalja, az erdélyi magyarság számára az unitárius vallás védőpajzs a román terjeszkedéssel szemben. (25.) Szokatlanul találja, hogy egyesek „teljes határozottsággal vissza akarták szerezni ezeket a területeket, még akkor is, ha évszázadokba telik. Az iskolások mindennap elmondtak egy imát ugyanilyen kérésrel.” (29.) Lelkészként szolgáló férje, a konzulátusokon tett látogatásai révén személyesen győződik meg a román nacionalizmusról. Ezek azok az évek, amikor Erdély-szerte s így Aranyosszéken is lábra kapnak a jobboldali hazafias szervezkedések. Mészkö utcáin magyar vért követelő tüntetők hangoskodnak. 1933 májusában móc tömegek özönlnek el a szomszédos Sinfalvát, bántalmazzák az embereket és állatokat. Mészkö lakói kénytelenek munkaszünetet tartani az államvallás ünnepnapjain, a román nemzeti zászlót kítűzve tartani, éjszakánként gyertyát égetni az utcára néző ablakban. (122–123.) 1933-ban rokonainak írott levelében így összegzi tapasztalatait: „Minél többet vagyok itt és minél jobban megértem az embereket, annál jobban csodálom a magyarokat és érzek együtt velük.” (117.) A románok elnyomják a magyarokat, a magyarok is ezt tették a románokkal – állapítja meg. (85.) Rokonszenvenvel nézi Iuliu Maniu munkásságát. „Odaadó ember és vannak elvei. Már sok rothadást kipucolt, és annak, ami megmaradt, nagy részét csak lassú tanítással lehet majd megváltoztatni.” (37.) Meglepve tapasztalja, hogy a köznép felé irányuló szociális támogatás szinte teljesen ismeretlen az országban. Akárcsak azt, hogy az unitárius egyház inkvizíciót gyakorol. Férjének több alkalommal származott kellemetlensége liberális vallásos meggyőződéseinek publikálása miatt. Ezek a tapasztalatok befolyásolják Christine vélekedését. Az Amerikát megjárt Szent-Iványi Sándorról rajongással szól, a patriarchális viszonyokat vállaló lelkészekről viszont borzadózva fordul el. „Halálra unom a lelkészeket és a tanárokat, akikkel eddig találkoztam, az úgynevezett intelligenciát. Buták. Nincs bennük élet. Csak pöffeszkednek a hagyományos »állásokban.«” (92.)

Az Amerikából érkezett asszony Erdélyben mindvégig a civilizáción kívül érzi magát, megszokhatatlan falusi, paraszti körülményeknek kiszolgáltatva. Idegenkedve nézi az Aranyosban szapuló, a házuk földjét tapasztó, falait nagy virágokkal mintázó asszonyokat. Idegenkedik a súlyos, díszített asszonyi viselettől, a súlyos, díszes bútoroktól, a férfiak hajviseletétől. Meglepődik a gyermekszülés, a csecsemőgondozás, az állattartás hiedelmein. Elkéseredetten hadakozik a legyek inváziója ellen, akárcsak a tisztálkodás, az állattartás, az étkezés és a lakáshasználat alapvető higiéniai szabályainak betartásáért. Ebbéli igyekezetében magára marad. A változtatásra a falu nincs felkészülve, Balázs Ferenc pedig nem tudja valóra váltani a Christine által támasztott igényeket.

A memoár másik narratív száljára a szerző Balázs Ferenc falumunkájának eredményeit és kudarcait fűzi fel. A szociális kérdésekre érzékeny lány rajongott Balázs

Ferenc falumentő terveiért. Olyannyira, hogy követte őt a bizonytalan egzisztenciába, s Mészköre kiköltözve végigszenvedte az ismeretlen életvilág minden próbatételét. S bár a terveket és megvalósításukat közelről követhette, a memoár szórványosan reflektál rájuk. A négyéves terv megvalósításai közül a tejszövetkezet megalapítására, a cséplőgépvásárlásra, a templom felújítására tér ki. Férjét mindvégig félti az erejét és egészségét meghaladó vállalkozásaitól, családjukat a nyomortól, leányát a beteg apa közelségétől. A memoárt a szerző ezen a narratív szálon zárja le, Balázs Ferenc halálának körülményeivel.

„Nem tudom eldönteni, hogy Feri szent-e vagy angyal vagy egy kisfiú” – jelenti ki 1932-ben. Kapcsolatuk idején Christine megmaradt tervezetőnek. A mészköi viszonyokkal szembesülve rendre állítja a feladatokat maga elé: egyetemen tanítani, kertészkedni, állatokat, méheket tartani, szőni, fazekasságot művelni, iskolát a gyerekeknek, orvosi ellátást a nőknek. A memoár szerint azonban egyre több időt kell szociális és kulturális igényeinek kielégítésére fordítania. Dániába megy pénzt keresni, hogy születendő gyermeküknek megfelelő életkörülményeket teremtsen. Balázs Ferencnek nagy erőfeszítésébe kerül újra visszahódítania Mészkö és a családi életük számára. Házasságuk így lesz hosszú időn keresztül „levelező házasság”, mialatt Balázs Ferenc egyre inkább attól tart, hogy felesége nélküle rendezi be a maga és gyermekük életét. „Akkor vagy boldog, amikor nem vagy itt” – fakad ki egyik alkalommal. S bár Christine-nek nem áll szándékában beszélni róla, a memoár folyamán gyakran szóvá teszi Balázs Ferenc vállalkozásának önpusztító jellegét, a családja sorsával szembeni közömbösségét, az unitárius egyháznak a vállalkozásával szembeni ellenszenvét. S bár a kötet minden narratív tudatosságot mellőz, minden eddigi forrásnál meggyőzőbben érzékelteti a házaspárnak a mészköi vállalkozásban meghozott áldozatát, valamint a falufejlesztés heroikus fordulatát.

Érdekes kiadói vállalkozás Balázs Ferenc Christine Frederiksenhez írott 164 leveleinek megjelentetése. A leveleket Christine gyűjtötte össze, gépelte le és rendezte leányuk számára. A gyűjtemény – ismételjük: a kompozíciót megszerkesztő feleségnek tulajdoníthatóan – tíz kronológiai tömbbe tagolódik: a Berkeleyben írott udvarló levelek (szám szerint 17+34+3) (1925 novemberre – 1927 június), a Japánból (12), Koreából (2), Kínából (16), Bagdadból (1), Palesztinából (2) (1927 októbertől – 1928 július), Magyarországról, Erdélyből (22+38+17) (1928 augusztusa – 1937 májusa) írott levelek.

Ami a kiadás révén olvasmánnyá vált, az elsődleges kontextusában az udvarlás, később a házasság diskurzusának része volt. Fogatékossága ebből ered: csak olyankor szólal meg, amikor a két fél távol van egymástól, amikor Balázs Ferencnek ideje van levelet írni. A levél szubjektív műfaj, amelyben a szerző szereplő is egyúttal, s dialogikus természetű – készít fel az olvasásra a leveleket fordító Vallasek Júlia. Megjegyzéseit a közzétett szövegek igazolják. A kedvesnek, majd a feleségnek szánt beszámoló a mindennapi gondokkal, reményekkel, az egyedülléttel szembesülő Balázs Ferenc ismeret-

len (a reprezentációk által elrejtett, megszerkesztett) *emberi* világát látatják. Olyan apró, futó érzéseket és élményeket, amelyeket szerzőjük bizonyára nem kívánt volna a múlhatatlanságba emelni. Az eseményekről, az erdélyi szándékokról készült beszámolókat ebben a dimenzióban kell olvasni: a szerelmes férfi ezekkel a tervekkel, szándékokkal, gondolatokkal próbálja meggyőzni a „vikingek lányát”, hogy vele tartson az ismeretlen Közép-Európába. Az Ázsiából írott levelek arról győznek meg, hogy bármerre jár, Christine nélkül sehol nem tud meglenni: amit lát, mindent meg akar osztani társával is. Illetve, később, a munkában fellelkesülve, a betegségben megtörve a levél marad az egyedüli lehetőség Balázs Ferenc számára visszatérésre rábírní Erdélytől menekülő feleségét.

A szerelem története a következő vallomással indul: „Rá kellett jönnöm, milyen kevés olyan lány van az ismerőseim között, aki magához tudna vonni mágneses szerelemmel. Ezért most, mikor benned felleltem azt, akit kerestem, nagyra nőtt bennem a vágy, hogy magammal vigyelek a világ túlsó felére. Egy csöppet sem kételkedek a szerelmemben. Szeretek, ezen nem változtat semmi.” S miközben Christine-t biztosítja szerelméről, sem kényelmet, sem biztonságot nem tud ígérni. 1926. június 13-án házasságkötésük időpontját is kijelöli: 1927 májusa. Szeptemberben írja, hogy a házasság nem lehet menedék, az elzárkózás helye, elefántcsonttorony. Novemberben pedig, hogy a házaspár a házasságban nem mondanak le egyéni szabadságukról. Christine-t arra kéri, vegye magára elhagyott népe gondjait. 1928 márciusában fogadkozik, hogy évi 20 koncert bevételéből el fogja tudni tartani családját. Nem sokkal később szerelmes regények olvasására biztatja menyasszonyát. Maga is ezt teszi távollétének heteiben, hogy szenvedélyét ébren tartsa. Mikor felesége Dániába utazik, fogadkozik, hogy testét erőben tartja, hogy vonzó legyen felesége számára. S amikor késlekedni látja, az önvád keríti hatalmába, amiért nem figyelte eléggé feleségének gondjaira, fogadkozik, „dokumentumot” fogalmaz arról, hogy nem bírálja többé. S amikor érzi egészségének romlását, betegsége kiújulását, helyesli Christine szándékát, hogy visszatérjen Amerikába. Beismeri, férjnek nem volt megfelelő, házasságuk válságba jutott, nem képes elartani családját. Kétségbeesetten önfeladást kér feleségétől. „Te nagyon sokat jelentettél számomra. Ennek ellenére mindig éreztem, hogy nem az vagy, aki az ilyenfajta férfinak, mint én vagyok, valóban társa lehetne. Belőlem lehetetlenség szabályos életet élni, szabályos férjet faragni. Nem vagyok olyan fajta. Rendben van, de akkor nem lett volna szabad családot alapítanom. Így igaz. Vagy azt a nőt kellett volna elvennem, aki tud követni, képes szegénységben élni, és boldog mellettem, még akkor is, ha a nehéz élet miatt egy-két gyereket el is veszít. Jelenleg megalapozott reményeink vannak, de ez csak véletlenül van így. Semmit sem tettem azért, hogy pénzt keressék. Nem terveztem ennek érdekében könyveket. Azokat

a könyveket írom meg, amelyekhez kedvet érzek, és pusztán szerencse kérdése, hogy remélhetünk-e pénzt értük. Bizonyos lehetsz abban, hogy egy szót nem tudnék leírni csak azért, hogy pénzt keressék, és családot tartsak el belőle, holott különben igazán kész vagyok harcolni azért, hogy amit írtam, azt tisztességesen meg is fizessék. Ilyen vagyok én valójában. Bele tudsz-e illeszkedni ebbe a képbe? Szeretném, ha világosan látnád, hogy mi ketten együtt csakis akkor leszünk boldogok, ha feltételek nélkül tudsz szeretni, ha biztosítani tudod az otthon meghitt melegét, amelyre annyira vágyom (igen, az asszonytól függ az otthon!) [...] Felejtsd el örökre azt a mesterkéltséget, amerikai, egyetem által beléd táplált illúziót, hogy függetlennek kell maradnod. Ha a férfi csak úgy lehet boldog, hogy ő a család feje, akkor az is igaz, hogy a szíve mélyén boldogtalan minden asszony, amíg nem tudja magát alárendelni egy férfinak. Ez nem szolgátság. A férfinak és a nőnek szeretniük kell egymást. De ha az asszony megzavarja a férfi biztos kezű vezetését, összetöri a saját boldogságát is.” (1935. szeptember) Majd később keserűen ismeri be, hogy „kettőtörtem a fiatal életedet”.

A levelek lépésről lépésre reflektálnak keletkezésük idejének történéseire: találkozásokra, beszélgetésekre, olvasmányélményekre. Sorrendjük láttatni engedi a Mézskőn elvégzendő munka tervének érlelődését. Kropotkin könyve „valóságos Bibliája a mi jövőbeli erdélyi munkánknak”. Tagorénál tett látogatása után fogadkozik, hogy vendégül látja őt Erdélyben. Gandhival való találkozása után úgy érzi, nincs mit tanulnia tőle. Christine 1930 májusában megköszöni dr. Wilburnek a mezőgazdasági szaklapokat; szándékuk megismerkedni a mezőgazdasággal, a gyógyítással, a csecsemőgondozással. Bombayben 1928 júniusában úgy érzi, sürgősen haza kell térnie, szolgálatba állni. 1931 decemberében pedig úgy hiszi, hogy felkészült a szerepére, valóságba kell ültetni eddigi szándékait. 1928-ban örömmel veszi tudomásul, hogy a fiatal lelkesek lelkesen lendülnek munkába, 1929-ben pedig, hogy hatására életre kel az unitárius fiatalság.

A köztudat Balázs Ferenc életpályájába több 20. századi életvezetési megoldást vetített bele. Olyanokat, mint az értelmiségi népszolgálat heroizmusa, Nyugat megoldási javaslatai Kelet-Európa gazdasági és szociális válságára, a hagyomány és modernizáció ötvözésének szükségessége. A most közzétett forrásértékű szövegek arra figyelmeztetnek, hogy az eddigi értelmezésnek nem sikerült kimeríteni Balázs Ferenc életművét. Arról győznek meg, hogy a faluapostoli példázat mögött rengeteg kétely és viszály lappangott, rengeteg energia örlődött fel hiába. Azt jelzik, hogy az úttörő kezdeményezés személyes áldozatokat, humánus értékek feladását követelte. Továbbá, hogy a nyugati modellek Keleten csak részben s akkor is körültekintő adaptációval érvényesíthetők, s eredményességük nem mindig garantált.

Keszeg Vilmos